

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 09 | pp. 337-342 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

IQTISODIY RIVOJLANISHNING HOZIRGI BOSQICHIDA KORXONALARDA IJARA MUNOSABATLARINI TAKOMILLASH MASALALARI

Qudbiyev Nodir Tohirovich,

Farg‘ona politexnika instituti,

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası, assistenti,

e-mail: nodir.qudbiyev@ferpi.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada biz bugungi iqtisodiyotning rivojlanish bosqichida korxonalarda ijara munosabatlarini takomillashning ayrim jihatlariga muhokama etiladi. Tadqiqot maqsad sifatida ijara munosabatlarni iqtisodiy imkoniyatlarini ochib berish iborat. Umuman zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismi bo‘lib ijara munosabatlarini o‘rganish va ularni takomillashtirish dolzarb masalalardan hisoblanadi, zero, mulkiy munosabatlar va ular bo‘yicha turli mexanizmlar, nafaqat mulk egasiga balki uni ijara oluvchi uchun ham foydani ko‘paytirish omili hisoblanadi, shu munosabati bilan ushbu tadqiqot bugungi kun talabidan kelib chiqqan holda shakllantirildi.

Kalit so‘zlar: bozor iqtisodiyoti, moliyaviy imkoniyatlar, ijara munosabatlari, ishlab chiqarish quvvatlari, asosiy vositalar, ijaraga olish, ijaraga majburiyatlari, foydalanish huquqi, investitsiya faoliyat, lizing, mulkdor, lizing munosabatlari, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish.

Kirish qismi. Bugungi kunga kelib, ko‘plab firmalar iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda o‘z shaxsi mulkidan emas va o‘zgalarning mulkidan foydalanib kelishadi, bu ularning uchun zarur bo‘lgan mulk katta xarajat bilan erishish mumkinligi bilan izohlanadi. Ushbu muammoning mumkin bo‘lgan yechimlaridan biri bu uzoq muddatli ijara yoki moliyaviy lizing shartnomasi tuzishdir. Moliyaviy lizing biznesni yuritishning samarali usuli sifatida chet elda keng qo‘llanilmoqda va bugungi kunda ushbu amaliyot O‘zbekistonda ham tobora ommalashib bormoqda.

Ijara munosabatlari ishlab chiqarishning muhim omillaridan biridir. Bir tomondan, mehnat va kapital birgalikda ijara subyektlarining qatnashishida byudjetni shakllantiradi [11]. Bundan, o‘z navbatida, jamoaning ijtimoiy-iqtisodiy muammolari yechiladi, ikkinchi tomondan, takror ishlab chiqarishni rivojlantirish va bozorni zaruriy mahsulot bilan ta‘minlashga imkon bo‘ladi.

Ijaraga oluvchi (korxonalar) ikki tomonlama ijtimoiy-iqtisodiy maqomga ega bo‘ladi, ya‘ni o‘z ixtiyori bilan va mustaqil tashkilot sifatida faoliyat yuritadi hamda uni nafaqat o‘zining ishlab chiqarishini takomillashtirish qiziqtiradi, balki ishlab chiqarish faoliyat doirasidan kelayotgan daromad ham uning bosh maqsadini tashkil etadi [1]. Bunda ilmiy-texnika taraqqiyotining tezlashishi ham ta‘minlanadi.

Shu jumladan, ijaraga beruvchi va ijaraga oluvchi o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarni ijara to‘lovlari tashkil etadi. Bunda egalik munosabatlari, foydalanish, realizatsiya va ishlab chiqarish vositalariga (asbob-uskunalar, mulkka) egalik qilishni o‘zlashtirilishi ham

o'z aksini topadi. Ijaraning iqtisodiy mohiyati, ijara bitimi davrida paydo bo'ladigan mulkiy munosabatlar bilan tavsiflanishi asosida tushuntiriladi. Shartnoma predmeti bo'lgan mulki ijara beruvchining o'z mulki hisoblanadi, ijara oluvchi shartnoma amal qilish muddati mobaynida unga egalik qilish va undan ma'lum to'lov asosida ijara beruvchidan foydalanishga oladi. Ijaraga beruvchi mulkka to'liq egalik qilishi uchun sotuvchi (yetkazib beruvchi)dan oldi-sotdi shartnomasi asosida mulkning to'la qiymatini to'lab beradi.

Ijaraga oluvchi mulkdan foydalanish va unga egalik qilish huquqini ijara shartnomasi asosida oladi. Bunda ijara beruvchiga shartnomada nazarda tutilgan ijara to'lovlari summasini to'liq to'lab beradi. Ijara to'lovlari o'z tarkibiga shartnomada ta'kidlangan mulkning to'la yoki qisman qiymatini hamda, ko'rsatilgan ijara xizmati va qo'shimcha servis xizmatlari to'lovini oladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni aytish mumkin iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida korxonalarda ijara munosabatlarini samarali tashkil etish masalalari juda dolzarbdir, va ularni xalqaro tajribalar asosida takomillashtirish bugungi kun talabi hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Zamonaviy O'zbekiston qonunchiligi ijara olingan asbob-uskunalarga va ijara oluvchining ishlab chiqarish tannarxiga ijara to'lovlari tezlashtirilgan amortizatsiya muddatlarini qo'llashga imkon beradi, bu esa soliq imtiyozlarini kamaytiradi, shuning uchun xalqaro talablarda ijara tushunchasi lizing tushunchasi bilan almashtirilgan, zero lizing mulkni sotib olishning eng jozibali usuliga aylantiradi [2-3].

Lizing munosabatlari mulkni sotish vositasidir. Bu begonalashtirish-o'zlashtirish jarayonida sodir bo'ladi [4]. Amalda, u mulkdorga lizing oluvchiga (mulkni sotish subyekti sifatida) lizinga oluvchiga olingan ishlab chiqarish vositalaridan foydalanish, egalik qilish, qisman tasarruf etish va foydalanish (mulk subyektlari o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar) huquqlarini berish orqali amalga oshiriladi.

Lizing-bu korxonani ma'lum bir haq evaziga asosiy vositalar bilan ta'minlash orqali kreditlashning maxsus usuli. Lizing obyekt har qanday ko'char va ko'chmas mulk, shuningdek dasturiy ta'minot va ish vositalari bo'lishi mumkin [5].

Muhim o'zgarishlar ijara oluvchining buxgalteriya hisobiga ta'sir ko'rsatdi. Standart barcha ijara shartnomalarini hisobga olish va hisobot berishning yagona modelini belgilaydi. Har qanday ijara shartnomasi ijara oluvchining balansida foydalanish huquqi va ijara majburiyati ko'rinishidagi aktiv sifatida taqdim etilishi kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez, kompleks yondashuv, tizimli-funksional yondashuv, retrospektiv yondashish, qiyosiy tahlil, ilmiy abstraksiyalash va boshqa usullardan keng foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Ma'lumki, ijara beruvchining mulkdan foydalanish xarajatlari ijara to'lovlari asosida to'liq kompensasiyalanmaydi, ya'ni qoplanmaydi. Kompensatsiya summasi shartnoma muddati va mulk amortizatsiyasi muddatiga bog'liq holda shartnomada oldindan belgilangan bo'ladi. Agar, amortizatsiya muddati shartnoma muddatidan oshib ketsa, bunda mulkning amortizatsiya muddati tugashiga qadar ijara beruvchida qoldiq qiymatida o'z mulki bo'lib qolaveradi. Komission mukofot to'lovi ijara

beruvchi xarajatlarini qoplash manbai bo‘lib xizmat qiladi [6]. Lekin, bu aniq bitim bilan bog‘liq emas va foyda manbaini shakllantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

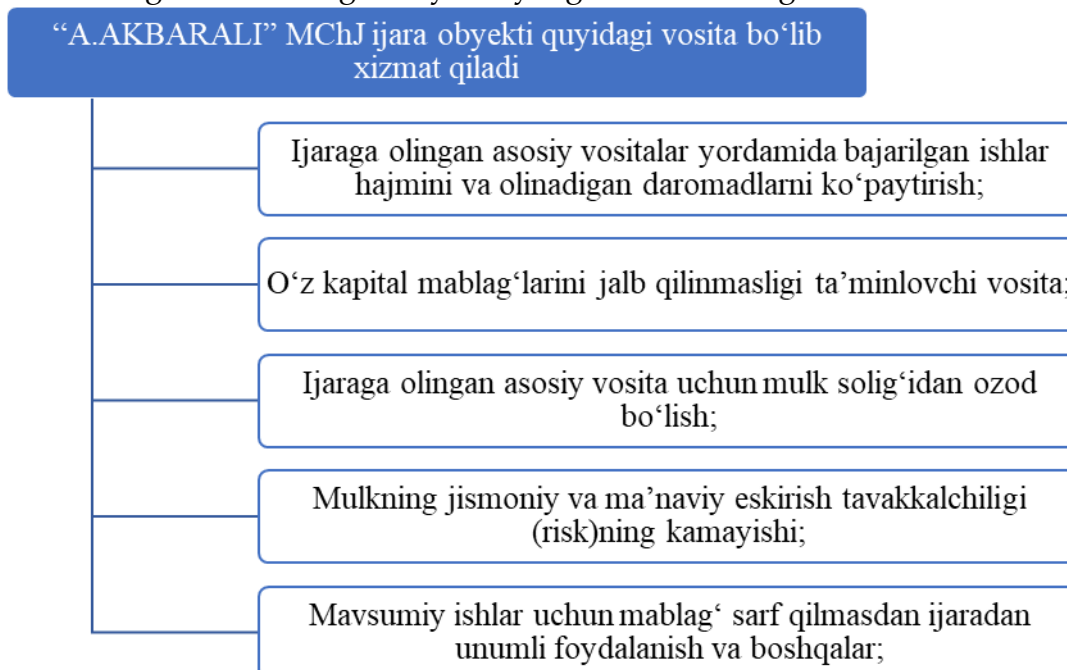
Demak, ijara beruvchining manfaatli qiziqishini, xususan, ijara bitimi tashkil etadi. Bunda iqtisodiy foydali manfaatdorlik yotadi.

Endi ijara oluvchiga kelsak, bunda u ijara asosida o‘z xarajatlarini mulkdan foydalanish chog‘ida olinishi mumkin bo‘lgan daromadi bilan bir o‘lchamga keltirishi kerak. Shu bois, bitimni tuzish, tayyorlashda investitsion loyiha (biznes-reja) holida aniq va ravshan, detallashtirilgan holda sinchiklab o‘rganilib, ishlab chiqilgandan so‘ng tomonlarning roziligi olinadi. Ijaraning iqtisodiy mohiyati qanchalik spetsifik mulkiy munosabatlarga yaqinligi bilan aniqlanishi, shuni ta’kidlash joizki, ijara mulkiga egalik qilish huquqining ijara beruvchidan ijara oluvchiga o‘tishi mumkin.

Moliyaviy ijara shartnomasida ijara oluvchi huquqida ijara mulkini sotib olish ko‘zda tutilishi mumkin [7-10].

Ijara oluvchi ijara mulkini ijara beruvchiga sotib olish qiymatini shartnoma muddati davomida yoki muddatidan avval to‘lash asosida o‘zini qilib olishi mumkin. Sotib olish bahosi, agar shartnomada sotib olish oldindan ko‘rsatilgan bo‘lsa yoki shartnomadagi tomonlarning maxsus kelishuvi asosida o‘rnatilgan tartibda aniqlanadi. Sotib olish bahosi sifatida mulkning qoldiq qiymati yoki bozor narxida shunday yoxud shunga o‘xshash mulk bahosi xizmat qiladi.

Har qanday holatda ham, ijara mulkidan foydalanish ijara oluvchi uchun foyda keltiradi. Quyidagi 1-chizmada “A.AKBARALI” mas’uliyati cheklangan jamiyatining ijaraga olingan asosiy vositalaridan olinadigan daromadlar va erishiladigan imkoniyatlari hamda to‘lanadigan mulk solig‘i bo‘yicha yengilliklar keltirilgan.

1-chizma. Ijaraga olingan asosiy vositalarning xususiyatlari

Ko‘p analitik hujjatlarda va materiallarda shu borada ijaraning quyidagi tomonlari e’tiborga loyiq:

Ko‘p analitik hujjatlarda va materiallarda shu borada ijaraning quyidagi tomonlari e’tiborga loyiq:

- soliq, bojxona, amortizatsiya imtiyozlaridan keladigan iqtisodiy daromad. Soliq imtiyozlari ayrim holatlarda daromad solig'idan ozod qilish, amortizatsiya ajratmalarining yuqoriligi bois soliqqa tortiladigan daromad summasini kamaytirish imkoniyatlarini ko'zda tutadi. Bojxona imtiyozlari bojxona boj to'lovlarini qisqartirilishi bilan izohlanadi. Bunda berilgan imtiyozlar ijara beruvchi ijara oluvchidan ijara to'lovlari miqdorini kamaytirish yo'li bilan bo'linish nazarda tutiladi;

- ijara beruvchilar, investorlar tavakkalchiligi (risk)ning kamayishi, ular qiziqishining himoyasi. Bunda asosiy vositalarning aniq moddiy elementlari sifatida ishlab chiqiladi. Natijada, bitim bevosita ijara obyektini kafolatlaydi. Bu yerda shuni ta'kidlash joizki, mulk ijaraga berilganda ijara bitimi shartlari buzilsa yoki ijara oluvchi bankrot bo'lsa hamda amalga oshirish qiyin jarayon, ya'ni keng hajmli ishlab chiqarish texnologik uskunasi mavjud bo'lsa ham, mulk egasi bo'lib qolish huquqi qolishi lozim. Investor tavakkalchiligi (risk)ning kamayishi ijaraga olingan mulkni maqsadli ishlatilishi yoki ishlatilmasligiga bog'liq;

- davlat ahamiyatiga molik tarmoq yoki ishlab chiqarishga mahalliy byudjet mablag'larini jalb qilish, ijara bitimining oxirgi guruh qatnashchilaridan ijara mulki asosida uni amalga oshiruvchi bo'lib, ijara oluvchilar hisoblanadi. Ular uchun foyda olinayotganligi his qilinishi lozim, yo'qsa butun ijara jarayoni o'ziga jalb qilish xususiyatini yo'qotadi.

Shuningdek, ijara oluvchilar uchun:

- ijara to'lovlarining tannarxida yotgan soliqqa tortiladigan foydaning kamayishi;
- ijara beruvchi balansida qoladigan ijara mulkining qisman mulk solig'idan ozod qilinishi;
- obyektga tezashtirilgan amortizatsiya qo'llanganda, ijara oluvchida ishlab chiqarishni tezkor yangilash va qayta qurollantirish imkoniyati paydo bo'ladi;
- ishlab chiqarishni qayta qurollantirish, qayta tashkil qilish, yangilashda o'z kapital mablag'larini jalb qilinmasligi va nobud (sarf) bo'lmasligi;
- butun investitsion muddatda ijaraga oluvchi (firma)ning to'lovga qobiliyatligining saqlanib qolishi. Ijara oluvchida ishlab chiqarishning ijara mablag'laridan qoplanganidan qolgan o'z ixtiyoridagi qismining aylanma mablag'larning o'sishiga jalb qilinishi;
- mavsumiy va davriy bo'lmagan ishlab chiqarish jarayonida ishlab chiqarish muammolarining tezkor hal qilinishi;
- ijara to'lovlarining miqdori oldindan ma'lum bo'lganligi uchun moliyaviy hisob-kitoblarning oddiy asoslanganligi hamda xarajat bazasini aniq rejalashtirish va hisob-kitoblarni tahlil qilishning mumkinligi;
- ijara to'lovlarini xohlagan ko'rinishda — o'lchamiga, davriyligiga, muddatining uzaytirilishi, to'lov usulini tanlab olishiga qarab hisob-kitoblarning egiluvchanligi;
- ijara oluvchi tavakkalchiligi (risk)ning kamayishi. Ya'ni, ijara oluvchi mahsulotining bozorda yetarli darajada xarid qilinmagan holda, ijara mulkini qaytarib berish imkoniyatiga ega bo'lishi. Bu, o'z navbatida, yangi mahsulot (uskuna)ni o'zlashtirishdagi riskini kamayishiga olib keladi;

- tanlash imkoniyatining borligi: ijara obyektini sotib olish, shartnoma muddatini uzaytirish yoki yangi asbob-uskuna jalb qilish;
- ijarada ijara oluvchida kredit liniyasini saqlab qolishga ruxsat beradi. Bundan tashqari, oddiy moliyalashtiruvchi institutlarga bog‘liqlikning kamayishi va ularga talabning qisqarishi;
- ijara beruvchi ijara mulkini egasi bo‘lganligi uchun ijara oluvchi balansida mulkning aks etmasligi. Bu esa, o‘z navbatida, ijara oluvchini mulk solig‘idan ozod qiladi;
- kichik va o‘rta biznes asosidagi korxonalar, firmalar uchun ijara qisman yagona moliyalashtirish imkoniyati bo‘lib hisoblanadi;
- ijara beruvchida riskning o‘tishi orqali ijara oluvchida mulk o‘z mulki sifatida emas, balki vaqtincha foydalanish uchun olinsa, mulkning jismoniy va ma‘naviy eskirish tavakkalchiligi (risk)ning kamayishi. Bundan tashqari, ma‘naviy eskirgan detallar va tarmoqni almashtirish masalasining qo‘yilishi;
- mulkning olinishi va sotilishi, tanlab olinishi, yig‘ilishi kabi mehnat talab qiladigan muomalalarda ma‘muriy kechikishlar singari tranzaksiyalarda ijara oluvchi mablag‘ining iqtisod qilinishi.

Shuni ta‘kidlash joizki, O‘zbekistonda ijara xizmatlari bozori endi shakllana boshlamoqda. Hozirgi kunga kelib soliq, bojxona va boshqa imtiyozlar ko‘pgina davlatlar qonunchiligiga ko‘ra, qonun bilan mustahkamlangan va yuqorida ta‘kidlangan ijara xususiyatlari, amaliy jihatdan ijara munosabatlari jarayonida salbiy tomonlarini o‘rnini qoplaydi.

Xulosa va takliflar. Rivojlanmagan bozor sharoitida iste‘molchi muayyan qiyinchiliklarga duch keladi. U uskunani qayerdan olishni bilmasligi mumkin. Shuning uchun, boshidanoq, shaxs lizing kompaniyasiga o‘zi uchun yetkazib beruvchini aniqlash so‘rovi bilan murojaat qilishi kerak va bu allaqachon maslahat, lizing kompaniyasining qo‘shimcha xarajatlari, buning uchun to‘lash kerak.

Lizing kreditlashning bir turi sifatida, bir tomondan, lizing oluvchidan eksklyuziv foydalanish uchun texnik vositalarni topshirishni ta‘minlaydi, boshqa tomondan, avtomobillar, uskunalar va jihozlar lizing muddati davomida lizing oluvchining mulki bo‘lib qoladi. Ushbu shartlarga asoslanib, lizinga oluvchi:

- mashinalar va uskunalar ishlab chiqaruvchisi tomonidan berilgan kafolatdan to‘liq foydalanadi;
- o‘z hisobidan sug‘urta qilishi mumkin, ammo lizing beruvchining foydasiga ularning yo‘qotishlari, yo‘q qilinishi va boshqa sabablarga ko‘ra lizinga olingan mablag‘lar ularni yaroqsiz holga keltirishi mumkin;
- butun lizing muddati davomida lizinga olingan aktivlarning to‘g‘ri saqlanishini ta‘minlashi shart;
- o‘zgarishlar lizing oluvchining hisobidan amalga oshiriladi, deb olgandan keyin, lizing beruvchi yozma roziligisiz lizinga olingan aktivlari dizayni uchun har qanday o‘zgarishlar qilish huquqiga ega emas va shartnoma tugaganidan keyin bunday huquq beriladi;
- lizinga beruvchining yozma ruxsatisiz boshqa shaxslarni lizinga olingan obyektlarning dizayni va texnik xususiyatlari bilan tanishtirishi yoki ushbu shaxslarga ijara shartnomasi bo‘yicha huquqni topshirishi mumkin emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ijara to'g'risida"gi Qonuni, 19.11.1991 yildagi 427-XII-son.
2. O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi (yangi tahriri) Qonuni. 13.04.2016-yildagi O'RQ-404-son.
3. Mirziyoyev Sh.M. YANGI O'ZBEKISTON STRATEGIYASI. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. 464 bet.
4. Anderson, J. L., & Bogart, D. B. (2024). Property Law: Practice, Problems, and Perspectives. Aspen Publishing.
5. Haila, A. (2022). Land as a Financial Asset: The Theory of Urban Rent as a Mirror of Economic Transformation 1. In *The Political Economy of Land* (pp. 21-39). Routledge.
6. Charles, S. L. (2020). The financialization of single-family rental housing: An examination of real estate investment trusts' ownership of single-family houses in the Atlanta metropolitan area. *Journal of Urban Affairs*, 42(8), 1321-1341.
7. Tohirovich, Q. N. (2024). The Role of Performance Assessment in the Personnel Management System. *American Journal of Integrated STEM Education*, 1(1), 43-51.
8. Кудбиев, Д. (2022). МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АРЕНДЫ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ И ИХ УЧЕТ. *Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali*, 2(1), 57-62.
9. Kudbiev, D., Qudbiyev, N. T., & Imomova, Z. T. Q. (2022). Moliyaviy Hisobotlardan Moliyaviy Menejmentda Foydalanish Masallari. *Scientific progress*, 3(4), 1030-1037.
10. Кудбиев, Д., & Кузибаев, У. М. (2022). Особенности Лизинговых Услуг В Узбекистане Как Основа Модернизации Производственных Предприятий. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 11, 150-157.
11. Qudbiyev Nodir Tohirovich (2024). RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KORXONALAR O'RTASIDA IJARA (LIZING) MUNOSABATLARI. *Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика)*, (6), 98-107.
12. Tohirovich, Q. N. (2024). IJARA MUNOSABATLARINING IQTISODIY-IJTIMOIIY ANAMIYATI VA O'RNI. *Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика)*, (7), 731-739.
13. Tohirovich Q. N. THE ROLE OF RENTAL RELATIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE PRIVATE SECTOR //Eurasian Journal of Technology and Innovation. – 2024. – T. 2. – №. 6. – С. 110-119.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

